

Mi a cigány, mi a magyar, és van-e történelmü(n)k?

REFLEXIÓ LAJTAI MÁTYÁS
RECENZÍÓJÁRA

Lényegi kérdés, hogy a társadalom valóban meghatározza-e róla alkotott tudásunkat, illetve a hatalomnak a társadalomról alkotott képe mennyiben erősíti vagy gyengíti meg bizonyos álláspontok elfogadásának a lehetőségét. Könyvünk természetesen nem ad kizárólagos választ e felvetésre, viszont reflektál a megismerés és az ábrázolás lehetőségeivel kapcsolatos módszertani problémákra. Amit Lajtai Mátyás kritikájában „provokatív kijelentésnek” vél, az elsősorban egy normatív szempontot figyelembe vevő módszertani reflexió, és ezen keresztül valóban határozott állásfoglalás.

A kötetben arra törekedtünk, hogy a magyarországi cigányság történelmét az alkotmányosság elveinek perspektívájából tárgyaljuk. Az állami cigánypolitika elbeszélésével nem tagadni, hanem inkább erősíteni kívántuk a roma történelem megalkotásának lehetőségét, és valóban szándékosan nemcsak az elnyomás és kirekesztés képeivel, hanem olykor heroikus pózban, a történelem aktív szereplőjeként ábrázoltuk ezt a kisebbséget. A – jórészt a korabeli hivatalokban keletkezett – történelmi források azonban szinte elfedik, láthatatlanná teszik történelmüket, emiatt úgy láttuk, hogy ma leginkább csak a róluk szóló diskurzusok, a voltaképpeni cigánykérdés elemzésére van lehetőség.

Egyetértünk Lajtai Mátyás értő kritikájának legfőbb állításaival, és lényegében kritikuskunk minden ehhez kapcsolódó észrevételével: számos érv, empirikus megfigyelés szól az ellen, hogy a romákról általánosságban írjunk. Más érvek, módszertani megfontolások viszont éppen a roma kisebbség egységes ábrázolásának létjogosultságát igazolják, a történelem elbeszélése ugyanis része az identitás-

politikai küzdelmeknek is. A romák összetartozásával és azonosságtudatával ellentétben nem szokás megkérdőjelezni például a magyarsághoz mint képzelt közösséghez kapcsolódó identitás létét, és a magyar nemzet egységes ábrázolásának a lehetőségét, noha létezik olyan kontextus, amelyben ez a kérdés is feltehető. A magyar nemzethez tartozást a kutatók ugyanis szinte magától értendő módon tekintik olyan identitásnak, amely lehetővé teszi, hogy egységesen írjunk a nemzeti történelemről. Valószínű-e bármilyen történelmi műben is egységesen kezelni a magyar nemzet fogalmát? Azt gondoljuk, hogy nem. Ám a gyakorlatban nem éppen így tesz-e a történetírás? Vagy képzeljük el egy (illetve vegyünk elő bármely) szociológiai vagy néprajzi vizsgálatot, amely a magyar lakosság jellemzőit térképezi fel. E vizsgálatban a sokféleség bizonyosan nem a nemzet létének cáfolata lesz, hanem a megismerés eszköze. A sokféleség tehát a már létező – jelenbeli – tudásunkhoz járul. Ennek egyik oka, hogy létezik egy olyan közösen megalkotott tudás, amely lehetővé teszi, hogy egységesen írjunk a magyar nemzetéről, pontosabban, hogy magunkról írjunk. Miért tagadnánk ennek lehetőségét más csoportok, közösségek esetében?

Amit ma a magyar történelemről tudunk, jórészt jelenbeli tudásunkból, mai tapasztalatainkból következik. Az egységes magyar nemzeti történelem nyilvánvalóan konstrukció, olyan utólagos alkotás, amely fontos része a magyar nemzeti identitásnak. A középkorban a történelmi Magyarország területén élő emberek többsége magyarul beszélhetett, ami nem jelenti azt, hogy az akkori fogalmak szerint magyarok voltak. Magyar-nak lenni sokáig elsősorban társadalmi pozíció volt, az Árpád-korban magyarok voltak a király alattvalói, társadalmi különbségek választhatták el például a magyarokat a szintén magyar anyanyelvű székelyektől. A későbbi forrásokban egyre többet olvashatunk a magyarokról, ami ekkor elsősorban szintén társadalmi pozíciót jelenthetett, a kiváltságos rendekhez, a nemesi nemzethez való tartozást. Ez a „magyar nemzet” fogalom nyilván nem volt azonos a modern „nemzet”

fogalmával. A nacionalizmus megjelenése után elviekben mindenki a társadalmi hovatartozásától függetlenül tartozhatott ugyan a nemzethez, s az ország lakosai – függetlenül attól, hogy ők erről mit gondoltak – egy közjogi konstrukció révén a politikai nemzet tagjai lettek. Mindez kétségkívül hozzájárult a társadalom egalitáriusabbá tételéhez. A magyarság mint szociális kategória értelmezése ezt követően sem tűnt el, hiszen mindvégig alapja volt és alapja ma is a különböző kisebbségekkel (például zsidókkal, cigányokkal) kapcsolatos előítéleteknek és kirekesztésnek. Történelemkönyveinkben a magyar megnevezés sokszor leegyszerűsítő, általánosító értelmű használata azonban nemcsak abból következik, hogy így egyszerűbb a múltrol írni, hanem abból is, hogy ma általánosan elfogadjuk a magyar nemzeti identitás létezését.

Párhuzamnak nemcsak a magyar nemzet megalkotásának története kínálkozik, hanem a történelmi Magyarország nemzetiségeinek korábbi helyzete is. Fontos kérdés például, hogy a nemzeti-nemzetiségi közösségtudat miként tudott kitörni e nemzetiségek, például a szlovákok esetében a szűk értelmiségi elit köreiből. Akár ezt a párhuzamot figyelembe véve, elvitathatjuk-e ma a roma értelmiség hasonló nemzetépítő, identitásteremtő törekvéseit?

A kötetben azt hangsúlyozzuk, hogy a többség fogalma is olyan konstrukció, amelynek értelme időhöz, térhez, hatalmi berendezkedéshez, társadalmakhoz kötött. Az egységesnek vélt többség létezése, pontosabban annak a hatalom által konstruált képe az állami működést legitimálja, arra az államnak gyakran a hatalmát erősítő identitás megteremtéséhez van szüksége. A többségről alkotott hatalmi képzetek sok mindent elárulnak arról a társadalomról, amelyben élünk, így a kisebbségi csoportok helyzetéről is. Ha az Alaptörvényből például olyan kép bontakozna ki a magyar (etnikai) nemzetéről, hogy annak előnyben részesített tagja a házasságban élő, gyermekeit nevelő heteroszexuális állampolgár, aki valamelyik tradicionális keresztény közösséghez tartozik, emellett nem vallja magát kommunistának, és nem is hajléktalan, akkor az ilyen

premodern nemzetfogalom intézményesítése a többségről és a különböző kisebbségi (nemzeti, szexuális, vallási, politikai) csoportok határaitól alkotott képet, valamint az egyén identitásválasztását is befolyásolhatja. Egy ilyen korszak történetét majdan feldolgozó, a hatalom természetére is reflektáló történészi munka okkal vizsgálhatja felül a többségről alkotott képet (valamint az ebből következő nemzetfelfogást), és ábrázolhatja vagy teremtheti meg ezt elutasítva a társadalomból kizárt kisebbségek saját, e szemlélet intézményesítése miatt sem látható történelmét.

Könyvünkben szándékosan törekedtünk a romákról a magyar történetírásban kialakított kép revíziójára. Nem gondoljuk azonban azt, hogy a múlt a jelentől függetlenül vizsgálható, értéksemleges módon elbeszélhető volna. A múltból csak a jelenből visszatekintve lehet nyilatkozni, és minden ilyen megnyilatkozás a jelen értékeiről

is szól. A történelem nemcsak része, de eszköze is az identitáspolitikai küzdelmeknek, és a történetírás mindig is formálója volt a politikai identitás-teremtő diskurzusnak, és ma is az. A történettudományi munkákban, a népszerű történelmi összefoglalókban, akár a történelemkönyvekben foglaltaknak is fontos hatása van arra, hogy a társadalom mennyire képes elfogadni az alkotmányosság eszméjét. Sokakat befolyásol és hatással van például az egyenlőséget biztosítani hivatott normák elfogadására is, hogy a történelemkönyvekben hogyan jelennek meg, illetve megjelennek-e egyáltalán a különböző kisebbségek, például zsidók, romák, nők, szexuális orientációk. Fontos kérdés, hogy történetírásunk szembenéz és szembesít-e a különböző kisebbségek történelmi hátrányaival, az ellenük a többség nevében elkövetett vétkekkel?

Összefoglalva, meg lehet írni a romák történelmét akkor is, úgy is,

ha egyúttal kiállunk alapvető jogaik mellett. A módszertanilag reflektált, saját jelenbeli szerepét felismerő történetírás empirikus érvekkel nem cáfolhatja az egységes roma identitás létét, és nem zárhatja ki a roma történelem egységes ábrázolásának lehetőségét. Az alkotmányosság elveit megvalósító jogi szabályozás nélkül nem lehet toleráns társadalmat felépíteni, és az alkotmányosság szempontjainak figyelembevétele nélkül nem lehet a történetírást sem reflektáltabbá tenni. Megfordítva, a történelemnek a kisebbségek szempontjait is figyelembe vevő ábrázolása számos módon erősítheti a demokratikus gondolkodást. Ha a múltat nem lehet és nem is kell utólag elfogadhatóbbá tenni, a múltszemléletet, a múlt ábrázolását mindenképpen. Mert kell is, meg lehet is.

MAJTÉNYI BALÁZS

MAJTÉNYI GYÖRGY